

Osmanlı Fetret Dönemi Fakihlerinden Şeyh Bedreddin ve Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri*

Scholar of the Ottoman Interregnum Period Sheikh Bedreddin and His Work Named Câmiu'l Fusûleyn

Şerif GEDİK

Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
İslam Hukuku Bilim Dalı
Ph.D. Student, Yalova University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences,
The Discipline of Islamic Law
Yalova, Turkey
hacegan85@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-2032-119X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25 Ağustos / August 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 30 Eylül / September 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 365-394

Atıf / Cite as

Gedik, Şerif. "Osmanlı Fetret Dönemi Fakihlerinden Şeyh Bedreddin ve Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 365-394.

Doi: Xxxx

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Bu çalışmada Osmanlı siyasi ve kültürel tarihinde farklı bir yere sahip, Osmanlı fetret döneminin önemli simalarından fakih Bedreddin es-Simâvî'nin İslam hukuku açısından en meşhur ve en önemli eseri olan Câmiu'l-Fusûleyn'in tanıtımı yapılmıştır. Uzun süre müftü ve kadıların el kitabı olan bu eser, Üsrüşenî'nin (ö. 632/1235) otuz fasıldan oluşan el-Fusûl fi'l-mu'âmelât isimli eseriyle İmâdüddin'in (ö. 670/1271) kırk fasıldan oluşan Fusûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm adlı eserlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Simâvî iki Fusûl'ü cem ettiği için eserine Câmiu'l-Fusûleyn ismini vermiştir. Eserin büyük bir kısmı yargılama hukukuyla ilgili olup, diğer konular daha

* Bu çalışma, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalında devam eden "Şeyh Bedreddin'in Câmiu'l-Fusûleyn İsimli Eseri Işığında Fıkhi Görüşleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

çok muamelata yöneliktir. Kendisinden sonra yazılan birçok fetva ve fıkıh kitabına kaynaklık eden, Mecelle'nin de kaynakları arasında yer alan bu eser, dönemi ve sonrası için büyük önem arz eden ve kendisine çokça müracaat edilen temel eserlerden biri olma özelliğine sahiptir. Eserin tanıtımına geçilmeden önce Osmanlı fetret dönemine kısaca değinilmiş, Şeyh Bedreddin'in hayatı, ilim tahsili, isyan hareketi ve idamı gibi konular çok detaylandırılmadan açıklanmıştır. Eserin yazılış gayesi, özelliği, muhtevası, kaynakları ve eserin yazılmasında takip edilen yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Eserin önemli görülen bazı yazma nüshaları incelenmiş ve eser üzerine yapılan çalışmaların bir kısmına yer verilmiştir. Ayrıca esere atıfta bulunan Osmanlı fetvahanesinin meşhur eserleri başta olmak üzere şeyhülislam, kadı ve müftülerin yazdığı bazı kaynaklar hakkında genel bir değerlendirme yapılarak ilgili konular hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Şeyh Bedreddin, Câmiu'l-Fusûleyn, Üsrüşeni, İmâdüddin, Fûrû Fıkıh.

Abstract: In this study, the most famous and most important work in terms of Islamic law of "fağih" Bedrettin Simavi, who has a different place in the Ottoman political and cultural history and one of the important figures of the Ottoman interregnum period, "Câmiu'l Fûsuleyn" is defined. This work, which was a handbook of muftis and kadıs (Muslim Judge) for a long time, was created by bringing together of Üsrüşeni's (632-1235) work named as el' Fusûl' fı'l 'âmelât consisting of thirty chapters and İmadüddin's (670-1271) work named as "Fusûlü-ihkâm" and "fi-usûli 'l ahkâm" consisting of forty chapters. This work, which is among the sources of Mecelle and which is a source for many fatwas and fıkıh books written after him, has been one of the main works of great importance for his period and afterwards. Also it has a feature of being one of the basic works. Before the introduction of the work, the Ottoman interregnum period is briefly mentioned and Sheikh Bedrettin's life, education, rebellion movement and his execution is explained without much detail. Information is given about the writing purpose, content, sources of the work and the method followed in writing the work. Some of the important manuscript copies of the work are examined and some of the studies on the work are included. In addition, a general evaluation is made about the famous works of the Ottoman fatwa section, which refers to the work, and some sources written by the Sheikh-ul-Islam, kadıs and muftis, and explanations eplanations are given about the related ,issues.

Keywords: Fıkıh, Sheikh Bedreddin, Câmiu'l Fusûleyn, Üsrüşeni, İmâdüddin, Furû Fıkıh.

Giriş

Şehzâde Mûsâ Çelebi'nin (ö. 816/1413) Câmiu'l-Fusûleyn müellifi Şeyh Bedreddin'le aralarındaki ilişkidten dolayı kısaca fetret dönemine değinmemiz gerekmektedir. Çalışmamızda fetret döneminin önemli fakihlerinden Şeyh Bedreddin'in fıkıha dair yazdığı en önemli eseri olan Câmiu'l-Fusûleyn'in bütün yönleriyle tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır.

1. Osmanlı Fetret Dönemi

Osmanlı devletinin parçalanmasının söz konusu olduğu fetret dönemi, Osmanlı tarihinin en önemli evrelerinden birini teşkil etmektedir. Merkezi hükümetin dağılma ile karşı karşıya kaldığı, taht kavgalarının ve birçok iç çatışmaların yapıldığı bu dönemde meydana gelen siyasi ve kültürel olayların yansımaları yaklaşık yarım asır kadar sürmüştür. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nı kaybetmesiyle başlayan bu zorlu dönem, vefatından Süleyman, İsmâ, Mûsâ, Mehmed, Mustafa ve Kasım isimli şehzadelerin taht kavgalarına tanıklık etmiştir.¹ Taht kavgalarının sürdüğü bu dönemde bizim için önem arz eden, şehzâde Mûsâ Çelebi'nin (ö. 816/1413) *Câmîu'l-Fusûleyn* müellifi Şeyh Bedreddin'le aralarındaki ilişkidir. Halil b. İsmail'in belirttiğine göre Mûsâ Çelebi Şeyh Bedreddin'i kendisine hoca edinmiş, onu diğer âlimlerden farklı görerek methetmiş ve aralarında farklı bir bağ tezahür etmiştir.² Rumeli'de başlayan taht kavgaları neticesinde 17 Şubat 1411 yılında Mûsâ Çelebi, ağabeyi Süleyman'ı yenerek Edirne civarlarında hükümlürlüğünü ilan etmiştir.³ Mûsâ Çelebi, Şeyh Bedreddin'e kazaskerlik görevini teklif etmiş, Şeyh Bedreddin de bu görevi kabul etmiştir. Bedreddin kazaskerlik görevini ifâ ederken önemli bir kısmı yargılama usulüne dair konuları içeren meşhur eseri *Câmîu'l-Fusûleyn*'i yazmaya başlamış on ay gibi kısa bir zamanda bu eserini tamamlamıştır. Mûsâ Çelebi'nin 1413 yılında Çelebi Mehmet'e yenilip öldürülmesi üzerine Şeyh Bedreddin'in kazaskerlik görevi son bulmuş, İznik'e ailesiyle birlikte bin akçe maaş bağlanarak sürgün edilmiştir.⁴

2. Şeyh Bedreddin'in Hayatı

Şeyh Bedreddin, *Câmîu'l-Fusûleyn* isimli eserin mukaddimesinde kendi ismini Mahmûd b. İsrâil olarak zikretmekte, Samavna/Simavna Kadıoğlu adıyla tanındığını ifade etmekte, Bedreddin isminden/lakabından söz etmemektedir.⁵ Şeyh Bedreddin'in doğum tarihi Halil b. İsmail'e göre 760/1359 yılıdır.⁶ Taşköprüzâde *Şekaik*'te tarih vermeden Şeyh Bedreddin'in, Murad Hüdâvendigâr

1 Fahameddin Başar, "Fetret Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/480-482.

2 Halil b. İsmail, *Menâkıbu Şeyh Bedreddin bin Kadî İsrâil* (İstanbul: Muallim Cevdet Kütüphanesi, 157), 11a.

3 Fahameddin Başar, "Mûsâ Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/216-217.

4 Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fi ulemâ'id devleti'l-Osmâniyye* (Beirut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1975), 34; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 1/363.

5 Bedreddin es-Simâvi, *Câmîu'l-Fusûleyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119); Halil b. İsmail, *Menâkıb* 3b; Derviş Ahmed Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Ankara: Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1875), 91; Abdülbâki Gölpınarlı – İsmet Sungurbey, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı* (İstanbul: Elif Yayınları, 2008), 17. Şeyh Bedreddin, *Teshil* isimli eserinin mukaddimesinde ismini Mahmut b. Kadî Simavna olarak zikretmiştir. Bedreddin es-Simâvi, *Teshil* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, 553); *Letâifu'l-İşârât* isimli eserinin mukaddimesinde herhangi bir isim zikredilmemiştir. Bedreddin es-Simâvi, *Letâifu'l-İşârât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni cami, 540).

6 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 6b; Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1988), 145; Müfid Yüksel, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Bakış Yayınları, 2002), 18.

zamanında doğduğu belirtilmekte,⁷ Yaltkaya ise Şeyh Bedreddin'in doğum tarihini fıkha dair yazmış olduğu eserlerin yazım tarihlerinden hareketle 770/1369 yılı civarında olduğunu tahmin etmektedir.⁸ Bazı kaynaklarda Şeyh Bedreddin'in soyunun Selçuklulara dayandığı bilgisine de yer verilmektedir.⁹

Şeyh Bedreddin'in dedesinin adı Abdülaziz, babasının adı İsrâil'dir. Dedesi Abdülaziz'in, Osmanlıların Rumeli topraklarını fethetmeye başladıkları sırada onlarla beraber bulunduğu ve Dimetoka muharebesinde şehit olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Bedreddin'in annesi, Simavna kalesinin mağlup olan Rum komutanının kızıdır ve Müslüman olduktan sonra Melek adını almıştır.¹¹ Taşköprizâde, Bedreddin'in babasının Simavna kalesini fethettiğini, oradaki askerlere komutanlık yaptığını ve aynı zamanda o kalede kadılık görevini ifâ ettiğini belirtir.¹²

2.1. Şeyh Bedreddin'in Tahsili ve İlmi Kişiliği

Şeyh Bedreddin, tahsil hayatına ilk olarak babasının yanında başlamıştır. Babasının gözetiminde Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve kendisinden temel dini bilgiler öğrenmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Bedreddin Mısır'a gitmek için yola çıktığında ilk önce Bursa'ya gitmiş, orada Kadizade-i Rumî (ö. 844/1440) diye sonradan astronomi ilminde meşhur olacak Mûsâ ile beraber Bursa Kadısı ve Kaplıcalar Müderrisi "Koca Efendi" olarak meşhur olan Kadizade-i Rumî'nin dedesi Mahmûd Efendi'den (ö. 774/1372) öğrenim görmüştür.¹³ Bir süre Kudüs'te kaldığı ve Mescid-i Aksâ'daki ulemanın ders halkalarına katıldığı ve Kudüs'te bulunan ünlü muhaddis İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1448) altı ay süreyle *Sahih-i Buhârî* ve *Sahih-i Müslim* kitaplarını okumuş olduğu belirtilir.¹⁴ Mısır'a giden Şeyh Bedreddin, Kahire'de müderris olan Mevlânâ Mübârekşah Mantıkî'den (ö. 784/1382'den sonra) Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) ve tabip Aydınlı Hacı Paşa (Hızır b. Ali) (ö. 827/1424) ile birlikte dinî ilimler, felsefe ve mantık gibi dersleri okumuş, Mübârekşah'ın önde gelen talebeleri arasına girmiştir. Şeyh Bedreddin Kahire'de Seyyid Şerif Cürcânî ile birlikte Ekmeleddin el-Bâbertî'den (ö. 786/1384)

7 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 33.

8 Mehmed Şerafettin Yaltkaya, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Şehzâdepaşa Evkâfı Matbası, 1924), 27.

9 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 4a; Besmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simavenî* (İzmir: İhsan Gümüşayak Matbası, 1957), 30-31; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2/361.

10 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/360-361.

11 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 6b.

12 Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 33; Leknevi'de aynı şekilde Şeyh Bedreddin'in babasının kadı olduğunu belirtmektedir. Abdülhay Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Daru'l-Ma'ruf, ts.), 127.

13 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/361; İhsan Fazlıoğlu, "Kadizâde-i Rumî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/98; Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/332.

14 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 13a; Dindar, "Bedreddin Simâvî", 5/332.

de başta fıkıh ve fıkıh usulü olmak üzere birçok alanda ilim tahsil etmiştir.¹⁵ Dini bilgileri yanında felsefe, astronomi ve tasavvuf gibi farklı bilim dallarında da bilgi sahibi olmuştur.¹⁶

Şeyh Bedreddin'in hayatının en önemli dönüm noktalarından birisi Sultan Berkuk'un sarayında Şeyh Hüseyin Ahlâtî (ö. 808/1405) ile tanışmasıdır. Aslında Bedreddin, önceleri tasavvufa pek sıcak bakmayan, ondan uzak duran ve hatta tasavvufu küçümseyen bir yapıya sahip birisidir.¹⁷ Şeyh Bedreddin, Ahlâtî'yle tanışıp onunla sohbet ettikten sonra ondan etkilenmiş, onun derslerine devam ederek kendisine intisap etmiş ve onun en önde gelen müritlerinden biri olmuştur. Şeyh Ahlâtî'nin vefatından sonra şeyhlik makamına geçmiştir. Ancak Şeyh Ahlâtî'nin önde gelen diğer talebelerinin itirazı üzerine altı ay şeyhlik makamında kalabilmiştir.¹⁸

2.2. Şeyh Bedreddin'in İdamı

Fetret döneminin baş aktörlerinden Mûsâ Çelebi Şeyh Bedreddin'i kazaskerlik görevine getirmiştir. 17 Şubat 1411 yılında Edirne yakınlarında kardeşi Süleyman Çelebi'yi mağlup etmiş ve kardeşini ortadan kaldırarak hükümrانlığını ilan etmiştir. İki yıldan daha fazla hükümrانlığı devam etmiş, 1413 yılında Çelebi Mehmet'e yenilip askerleri tarafından boğularak öldürülmüştür.¹⁹ Şeyh Bedreddin'in kendisini kazaskerlik görevine getiren Mûsâ Çelebi'yle yakın bir ilişkisi olduğu bilinmektedir. Başar'a göre Mûsâ Çelebi'yle Şeyh Bedreddin arasında şeyhlik müritlik ilişkisi söz konusudur. Şeyh Bedreddin'in Rumeli'deki manevi ağırlığı da bilinen bir gerçektir.²⁰

Şeyh Bedreddin bir kadı ve fakih olması dışında Osmanlı siyasi tarihinde daha çok isyan olayları ve tasavvufa dair yazmış olduğu *Vâridât* isimli eseriyle anılmaktadır. Tarihe "Şeyh Bedreddin isyanı" olarak geçen olayın arka boyutunda farklı yorum ve görüşler yer almaktadır.

Şeyh Bedreddin'e yakınlığıyla bilinen hatta müridi oldukları iddia edilen Börklüce Mustafa²¹ ile Torlak Kemal'in Aydın civarında ayaklanmaları ile Bedreddin'in de sürgün bulunduğu İznik'ten ayrılışı aynı döneme denk gelmiştir. Mehmet Çelebi, isyan hareketinin bastırılması için Beyazid Paşa'yı Aydın'a göndermiş ve isyan hareketi bastırılarak Börklüce ve yandaşları öldürülmüştür.

15 Taşköprizâde, eş-Şekâik, 33.

16 Halil b. İsmail *Menâkıb*'ta Şeyh Bedreddin'in ilim tahsiline 7b-17b sayfaları arasında değinmektedir.

17 Halil b. İsmail, *Menâkıb* 19b; Mustafa Sarıbiyik, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmut", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/3 (2004), 36.

18 Taşköprizâde, eş-Şekâik, 33-34.

19 Başar, "Mûsâ Çelebi", 31/216-217.

20 Başar, "Mûsâ Çelebi", 31/216-217.

21 Bedreddin Simâvi'nin, müfrit tasavvufi-siyasi görüşlerini yaymak için giriştiği isyan hareketleri sonunda yakalanarak idam edilen müridi. Dindar, "Bedreddin Simâvi", 5/331-334.

Manisa bölgesinde bulunan Torlak Kemal de yakalanarak idam edilmiştir.²² İsyân başlamasıyla Şeyh'in İznik'ten ayrılışının aynı dönem olması Şeyh'in isyan olaylarıyla ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Ayaklanmaların çıkması üzerine Bedreddin Kastamonu'daki İsfendiyaroğulları Beyliği'ne sığınmak durumunda kalmıştır. Çıkan bu ayaklanmalar ve isyan hareketiyle Bedreddin'in bir ilgisinin olup olmadığı konusunda farklı yaklaşımlar ve yorumlar vardır.

İbn Arapşâh, Âşıkpaşazâde ve Hoca Sadeddin Efendi'ye göre Şeyh Bedreddin çıkan bu isyan hareketinin en ön saflarında yer almış, bu isyan hareketine önderlik ve liderlik yapmıştır.²³ Halil b. İsmail, Taşköprüzâde, Gelibolulu Mustafa Ali Efendi ve Müneccimbaşı'ya göre ise Bedreddin böyle bir isyan hareketine katılmamış ancak bazı kimseler tarafından kendisine iftira edilmiştir.²⁴ Solakzâde'ye göre ise Şeyh Bedreddin böyle bir ayaklanmadan uzaktır ancak başına böyle elim hadisenin gelmesinin nedeni Börklüce Mustafa ile aralarındaki ilişkidir.²⁵

İsyân hareketi bastırıldıktan sonra Şeyh Bedreddin yakalanmış ancak kendisi büyük âlim ve mütefekkir bir şahsiyet olması ve hakkında bir yargı kararı bulunmamasından dolayı hemen öldürülmemiştir. Mehmet Çelebi, Şeyh Bedreddin'in içinde bulunduğu bu hareketin İslamiyet'e uygun olup olmadığı, hangi cezayı müeyyidenin uygulanması gerektiği konusunda âlimlerden müteşekkil bir heyetten fetva vermelerini istemiştir. Bu heyetin başkanlığını Mevlâna Haydar b. Mahmut Herevî (ö. 829/1426) yapmaktadır. Halil b. İsmail'in aktardığına göre Mevlâna Haydar, Şeyh Bedreddin'le yapmış olduğu görüşme neticesinde onun suçsuz ve faziletli bir kimse olduğu anlamıştır. Şeyh'in idam olmasına sebep olanlar ise Beyazıt Paşa ile Fahreddin isminde bir zattır.²⁶

Âşıkpaşazâde, Şeyh Bedreddin'in idam edilmesi konusunu eserinde şöyle nakletmektedir: "*Hemen Simavna Kadısıoğlunu tutup Serez'de Sultan Mehmed'e getirdiler. Acem'den yeni gelmiş bir âlim var idi, kendisine Mevlâna Haydar derlerdi. Sultan Mehmed'in yanındaydı. Ona Sultan Mehmed sordu ki, 'Bunun gibi iş edenin hali nicedir, bu dahi aslında bir danişmend (âlim) kişidir' dedi. Mevlâna Haydar şöyle dedi: 'Şer'an bunun katli helal, ama malı haramdır' dedi ve kendisi dahi öyle*

22 Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi) haz. Faik Reşit, Unat - Mehmed Altay, Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 2/545.

23 Ebül-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed İbn Arapşâh, *Ukûdü'n-nasîha* (et-Temîmî, Takıyyüddin b. Abdülkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcîmî'l-fukahâil-Hanefiyye* içinde), (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1609), 284a; Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 91-93; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih* haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 5/34. Uzunçarşılı, Şeyh Bedreddin'in böyle bir isyan hareketinde başrol oynamasının sebebini şeyhlikten şahlığa geçme istediği olarak yorumlamaktadır. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 1/363. Halil İnalcık'ta Şeyh Bedreddin'in isyancı olduğunu ve Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'le isyan konusunda irtibatlı olduğunu düşünmektedir. Halil İnalcık, "Mehmet I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 38/393.

24 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 56a; Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, 33; Mustafa Ali Efendi Gelibolulu, *Kitâbu't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr* (Kayseri: 1997), 243; Ahmet Dede Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel Müneccimbaşı Tarihi* çev. İsmail Erünsal (İstanbul:1975), 1/191.

25 Mehmed Hemdemî Solakzâde, *Solakzâde Tarihi* (İstanbul: 1297), 1/136.

26 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 52b-53b.

fetva verdi. Bu fetvadan sonra Simavna Kadıoğlu'nu Serez pazar yerine getirip, bir dükkân önünde astılar. ²⁷ Halil b. İsmail'e göre Bedreddin'in idam edilmesi için şer'î bir gerekçe bulunamamış, örfe dayanılarak siyaseten idam edilmiştir.²⁸

Bazı kaynaklarda idam fetvası bizzat Şeyh Bedreddin tarafından, bazılarında göre Haydar b. Mahmud Herevî,²⁹ Lütfi Paşa'ya göre ise Halil adında bir zat tarafından verilmiştir.³⁰

Halil b. İsmail *Menâkıb*'da Şeyh'in idam edildiği tarihi açık bir şekilde zikretmemiş, Taşköprüzâde³¹ *Şekâik*'te hicri 818 civarı olduğunu, İbn Arapşâh 820³² Kâtip Çelebi³³ ve Bursalı Mehmet Tahir Efendi³⁴ 823, Mehmed Süreyya³⁵ da 825 yılında idam edildiğini ifade etmişlerdir.

3. Câmîu'l-Fusûleyn

3.1. Eserin Yazılış Gayesi ve Önemi

Şeyh Bedreddin'in, Edirne'de Mûsâ Çelebi'nin kazaskerlik görevini ifâ ederken kaleme aldığı, daha çok yargılama usulüne ait bilgileri ihtiva eden bir fıkıh kitabıdır. Eserin mukaddimesinde belirtildiğine göre, eserin yazımına hicri 813 Cemaziyülevvel ayında başlanmış ve 28 Safer cumartesi günü 814 yılında yani on aydan daha az bir sürede tamamlanmıştır.³⁶

Bedreddin bu kitabını, mukaddimedede de ifade ettiği üzere Üsrüşenî'nin (ö. 632/1235) otuz fasıldan oluşan *el-Fusûl*'ü ile İmâdüddin'in (ö. 670/1271) kırk fasıldan oluşan *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm* adlı eserlerini bir araya getirmek suretiyle oluşturmuştur. İki füsulü bir araya getirdiği için de eserine *Câmîu'l-Fusûleyn* ismini vermiştir.

Şeyh Bedreddin, eserin yazılış gayesini ve önemini eserin mukaddimesinde şöyle beyan etmektedir: "*Muhammed b. Mahmûd el-Üsrüşenî'nin el-Fusûl adlı kitabı ile İmâdüddin'in el-Fusûl adlı kitabını inceleyince bu iki kitabın gerek fetvalar*

27 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 92-93; Şeyh Bedreddin'in asılma olayını Neşri de aynı ifadelerle aktarmaktadır. Neşri, *Neşri Tarihi*, 2/546-547; Sarıbiyık, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmut*, 38.

28 Halil b. İsmail, *Menâkıb*, 53a; Yunus Apaydın, Hanefî doktrininde bağı suçunda özellikle çatışma ortamında bulunmayan ve öldürme suçuna karışmayan kimseler için idam cezasının olmadığını belirtmektedir. Tarihçilerin verdiği bilgilerden hareketle Şeyh Bedreddin'in yakalanmış olduğu ortam bir çatışma ortamı değildir. Bu noktalardan hareketle Apaydın, Bedreddin'in idam edilmesinin fikhin sistematığının oturduğu temel ilke ve yöntemlerden hareketle olmadığını siyaseten olduğunu belirtmektedir. Hacı Yunus Apaydın, *Yargılama Usûlüne Dair Câmîu'l-Fusûleyn* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012), 15-16.

29 Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, 34, Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 93; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, 1/184; Neşri, *Neşri Tarihi*, 2/546-547.

30 Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân* haz. Mehmet Tayşi (İstanbul: 1990), 74.

31 Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, 34; Leknevi de *Şekâik*'dan naklen aynı görüşü benimsemektedir. Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 127.

32 İbn Arapşâh, *Ukûdün-nasiha*, 285.

33 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/566.

34 Mehmed Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matba Amir, 1333/1915), 1/39-40.

35 Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2/361.

36 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 118).

konusunda gerekse anlaşmazlıkların halli ve davaların çözüme kavuşturulması konusunda yazılmış en değerli ve en yararlı kitaplardan olduğunu gördüm. Ancak her ikisinde de bazı gereksiz uzatma ve tekrarlar vardı. İçerdikleri bilgilerden hiçbirini dışarıda bırakmaksızın gereksiz tekrarları zikretmeksizin bu iki kitabı birleştirdim. İmâdeddin'in 'Ferâiz' bölümünü bilerek eserime almadım. Çünkü Sirâcî'nin (ö. 596/1200) kitabında ferâiz konusu çok güzel bir şekilde anlatılmaktadır. Kitapların ibarelerini şerhe ihtiyaç duymaksızın anlaşılacak bir üslûpla kaleme aldım ve kısa tuttum. Ayrıca ulaşmam kolay olan el-Hulâsa, el-Kâfi, Letâifu'l-İşârât ve diğer bazı kitaplardan ilgili konularla alakalı ilaveler yaptım. Usûl ve kaidelerin gerektirdiği asıllara uygun olarak aklıma gelen bazı faydalı bilgi ve nükteleri, bu kitaba derc ettim. Bu kitap zor durumda kaldığımda ahiret azığımsun diye kendim için hazırladığım³⁷ bir derleme olup kırk fasıldan oluşmaktadır. Her bir fasıl kendi alt dallarına uygulanacak birer aslı ihtiva etmektedir. Eserin hacmi iki fusûlun dörtte biri kadar olmakla birlikte ihtiva etmiş olduğu faydalar her iki eserin ihtiva ettiği faydalardan daha fazladır. Allah'a hamd ü senalar olsun ki bu kitap, dönemin de tek ve benzersiz bir kitaptır. "³⁸

Şeyh Bedreddin'in de ifade ettiği gibi bu eser kendi dönemi için önemli bir kitap olup yargı ve fetvâ meselelerinde dönemin kadı ve müftülerinin başvurduğu bir eser olmuştur.³⁹

Muamelat, ibadet ve yargılama hukuku ile ilgili önemli konulara yer veren *Câmiu'l-Fusûleyn*, özellikle kazâ ve fetvâ ile ilgili meseleleri ele alması sebebiyle uzun süre müftü ve kadıların müracaat ettikleri bir başucu kitabı olmuştur. Bu eser, kendisinden sonra yazılan birçok fetva ve fûrû fıkıh kitabı başta olmak üzere *Mecelle'*ye de kaynaklık yapmıştır.

3.2. Özelliği

Câmiu'l-Fusûleyn Hanefi mezhebinde fûrû fıkıha dair yazılmış önemli bir eser olarak telakki edilmektedir.⁴⁰ Eserde ayet ve hadislerle yer verilmiş fakat hadislerin kaynakları belirtilmemiştir. Fıkhi meseleler incelenmesine rağmen elfâz-ı küfür bahsinde kelami konulara değinilmiş ve bazı tasavvufi meselelere atıfta bulunulmuştur.

Câmiu'l-Fusûleyn'in önemli özelliklerinden birisi, bir konu hakkında birçok görüş aktarıldıktan sonra konunun özetinin sunulmasıdır. Bu özetler fasılların sonunda veya bütün bir fasılın özeti gibi olmayıp, eserin muhtelif

37 Bu ifadeyi şöyle tercüme etmekte mümkündür: "Bu kitap sıkışık durumlarda işimi kolaylaştırsın diye kendim için hazırladığım bir derleme olup kırk fasıldan oluşmaktadır."

38 Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halef Efendi, 118).

39 Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi koleksiyonu 582'de kayıtlı nüshanın girişinde bu eserin meşhur bir eser olduğu, özellikle muamelat konularını işlemiş olmasına binaen müftü ve kadıların müracaat ettiği önemli bir kitap olduğu notu düşülmüştür.

40 Bazı yazma nüshalarda *Câmiu'l-Fusûleyn*'in tam isminin farklı olarak yazıldığını görebilmekteyiz. Örneğin Süleymaniye Kütüphanesi, Beşirağa, 064'de kayıtlı nüshada eserin fıkıha dair bir eser olduğunu belirtmek üzere eserin ismi *Kitabu Câmiu'l-Fusûleyn fi'l-Fıkıh* olarak kaydedilmiştir.

yerlerinde “hulasa” veya “velhasıl” denilerek, daha önce aktarılan meselelerin özetlenmesidir.⁴¹

Genel olarak esere bakıldığında kaynakların tamamına yakınına, Hanefî mezhebinin usûl, fûrû fıkıh, fetâvâ ve şurût alanında yazılmış olan eserlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Az da olsa hadis, kelam ve tefsir kaynaklarından da istifade edilmiştir.⁴²

Câmîu'l-Fusûleyn Arapça olarak yazılmasına rağmen eserde Farsça ibarelere de yer verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Şeyh Bedreddin'in kendisinden istifade ettiği kaynakların bir kısmının Farsça olması muhtemeldir. Ancak eserin kaynaklarını oluşturan rumuzlar kısmı incelendiğinde belirtilen eserlerden sadece bir tanesinin Farsça olduğu tespit edilmiştir.⁴³ *Câmîu'l-Fusûleyn*'de geçen Farsça ifadeler çoğunlukla diğer kitaplardan alıntı yapılarak nakledilmiştir.⁴⁴

Câmîu'l-Fusûleyn'in önemli özelliklerinden birisi de konular incelenirken bazı meselelerin daha sonraki bahislerde anlatılacağı veya ilerdeki fasıllarda anlatılan bazı konularının ise daha önceki fasıllarda geçtiğinin beyan edilmiştir.⁴⁵ Böylelikle hangi konuların hangi fasıllarda daha detaylı anlatıldığı veya anlatılacağı belirtilerek okuyucunun o fasıllara yönlendirilmesi sağlanmaktadır.

Eserde, bir konuda hüküm ortaya konulurken fıkhîta kullanılan şerri delillerden ayet ve hadisler başta olmak üzere kıyas, istihsân, örf, istishâb, zaruret ve maslahat gibi temel prensipler kullanılmıştır.⁴⁶

Eserde ibadetlerle ilgili konulara sadece ölüm döşeğinde olan hastanın durumu üzerinden açıklanma yapılmıştır. Had, kısas, tazir ve erşe dair hükümler özel bir başlık altında incelenmemiş eserin muhtelif yerlerinde ilgili konu bazında ele alınmıştır.

Bu eserin belki de en önemli özelliği Şeyh Bedreddin'in kendi görüşlerini “اقول” (Ben derim ki) ifadesiyle belirtmesidir. Esere baktığımızda 470'den fazla yerde “Ben derim ki” ibaresini kullandığını görmekteyiz. Bedreddin, bu ifadeyi kullanmış olduğu kimi yerlerde mezhepteki genel kanaate itirazda bulunmuş, kimi yerlerde mezhep imamlarına muhalefet etmiş veya mezhepte müftâ bih olan görüşün aksine bir görüş beyan etmiştir. Kendi görüşlerini ifade ettiği cümlelerin sonunda genellikle “Allah en iyi bilendir” ibaresini kullanır.

41 Örnekler için bakınız: Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 33a, 44a, 142a, 131a.

42 Kaynakların tespiti için *Câmîu'l-Fusûleyn*'in rumuz kısmına bakılabilir.

43 Bu eser Ebû Nasr Alaeddin ed-Dinârî'nin *el-Fetâvâ*'sıdır.

44 *Câmîu'l-Fusûleyn*'in kendisinden Farsça nakillerde bulunduğu bazı eserler şunlardır; *Fetâvâyı Ehli Semerkant* (168a), *el-Gunye* (176a), *Zâhîretü'l-Burhâniyye* (176a), *Uddetü'l-Muftin* (177b), *Hidâye* müellifinin *el-Fevâid*'i (195a) gibi.

45 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 50a, 120a.

46 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 20a, 193b, 242a, 384a, 429a.

Bedreddin eserinde “Ebu Hanife veya İmam Ebu Yusuf’a göre böyle olması gerekir” diyerek sayısı az da olsa tahriçler yapmıştır.

Eserinde lâfzî tartışmalara yer vermiş bazen itirazlarını lâfzî tartışmalar üzerinden sürdürmüştür. Kendi görüşünü desteklemek için farklı fetva kitaplarından nakillerde bulunmuştur.

Aynı fetva kitabında veya farklı fetva kitaplarında yer alan birbirleriyle çelişkiliymiş gibi gözükken görüşlerin nasıl cem edilebileceği, aradaki tenakuzların nasıl çözüme kavuşturulabileceği belirtilmekle birlikte, mezhepte muteber kabul edilen kimi âlimlerin birbirleriyle tezat oluşturan görüşlerinin nasıl uzlaştırılması gerektiği de açıklanmıştır.

Eserde İslam hukukunun temel prensiplerini yansıtan külli kaide ve zavâbıtlara yer verilmiş, farklı alanlardaki fer’i meselelerin hükümlerini kuşatan bu genel önermeler “asıl” terimiyle ifade edilmiştir. Bu eserde “asıl” kelimesiyle fikhî hükümler elde edilirken gözetilen ilkeler ve hükümlerin dayandığı genel kurallar kastedilmiştir.⁴⁷

3.3. Planı

Câmiu’l-Fusûleyn’i muhteva açısından incelediğimizde klasik eserlerdeki geleneğin sürdürülmüş olduğunu görmekteyiz. Eserde mukaddimeden önce rumuzların açılımına yer verilmiş mukaddimede Allah’a hamd ve senâyla başlanılmış, eserin hangi tarihler arasında yazıldığı, kaleme alınmasındaki gaye, özelliği ve muhtevası hakkında genel bir çerçeve çizilerek mukaddime dua ile sonlandırılmıştır. Mukaddimeden sonra eserde yer alan fasıl başlıkları ve bu fasılların alt başlıklarında yer alan konular belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle eserin içindekiler bölümü oluşturulmuştur.

3.4. Muhtevası

Bu eserin ilk on yedi faslında yargı hukukuyla ilgili meseleler ele alınmışken geriye kalan fasıllarda muamelata dair konular işlenmiştir. Bu fasıllar ve alt başlıkları sırasıyla şöyledir:

1. Hâkimlik, hüküm verme, hâkimin, elçinin, vekilin ve velinin görevinden azledilmesiyle ilgili konuların incelenmesi
2. İctihadi konularda hüküm verme
3. Başkası hakkında hasım olabilenler ve olamayanlar
4. Dava ve husumetlerde bir hak sahibinin başka bir hak sahibinin yerine geçmesi
5. Gâib hakkında hüküm verme

47 Simâvî, *Câmiu’l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 26b, 38b, 83a.

6. Davanın türleri ve davanın sıhhat şartları
7. Akar tespiti davası ile ilgili meseleler
8. Hâric ve zilyet⁴⁸ davası, hâric ve zilyedin dava ve şahitlikte tarih zikretmesi
9. Dava ve şahitlikte işaret, nispet ve tarif
10. Davada çelişki, davanın def'i ve bunlarla ilgili konular
11. Dava ve şahitlik arasındaki ve şahitlerin kendi aralarındaki uyumsuzluk
12. Dava açılmasına gerek kalmaksızın şahitlerin dinlenilmesi
13. Vakıf davaları ve bununla ilgili şahitlik konusu
14. Şahidin şahitliğini belgeye kaydettiği bir konuda daha sonra davacı olması
15. Yemin etme ve bununla ilgili konular
16. İstihkâk,⁴⁹ aldanma ve benzer konuların incelenmesi
17. Nakitlerin taayyün ettiği ve etmediği akitler
18. Bey bi'l-vefâ⁵⁰
19. Semerkant'da borç veren ile borç alan arasında alışagelmış kira işlemleri
20. Nikâh, mehir, nafaka ve çeyiz davası ve bunlarla ilgili hükümler
21. Veled ve erşe⁵¹ sirayet eden ve etmeyen haklar
22. Muhâle ve onunla ilişkili meseleler
23. Boşama yetkisinin devredilmesiyle ilgili konular
24. Fuzûlînin⁵² tasarrufları
25. Feshi kabul eden ve etmeyen muhayerlikler
26. Şartla batıl olan ve olmayan akitler

48 Zilyed: Bir şeyi elinde bulunduran kimse, sahip anlamında kullanılır. Zilyedlik ise mâlik sıfatıyla veya mâlik gibi tasarruf etme niyetiyle bir ayn üzerinde kurulan filî hâkimiyettir. Şevket Topal, "Zilyedlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/417-420.

49 İstihkâk: Bir kimsenin mülkiyet ya da zilyedliğinde bulunan mal üzerinde bir başkasının mülkiyet hakkının sabit olması anlamındaki hukuk terimidir. Hamza Aktan, "İstihkâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/336-337.

50 Bey' bi'l-vefâ: Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-vefâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/20-22; Geniş bilgi için bakınız: Recep Özdemir, "Ayni Teminatlar Bağlamında Bey' bi'l-Vefâ'nın Hukuki Durumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 219-315.

51 Erş borçlar hukukunda, satılan malın kusurlu çıkması halinde satış bedelinden düşülen miktara, ayrıca bir mala zarar verilmesi durumunda meydana gelen noksanlığın maddî karşılığına erş denir. İslâm ceza hukukunda ise şahıs aleyhine işlenen ve ölümlü sonuçlanmayan yaralama ve sakat bırakmalarda mağdura ödenmesi gereken mali karşılığı ifade etmektedir. Erş terim olarak genellikle bu son anlamında kullanılır. Ali Şafak, "Erş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/307.

52 Fuzûlî: Bir kimsenin hukukî temsilcisi olmadığı halde onun adına hukuki işlemlerde bulunan kişi. Beşir Gözübenli, "Fuzûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/239-240.

27. Babanın, vasînin,⁵³ hâkimin, mütevellinin ve memurların tasarruflarıyla ilgili meseleler
28. Tereke, borç, vârisler ve bunlarla ilgili meseleler
29. Vârislerden birinin bir borcu, bir vâsiyeti veya bir başka vârisin varlığını ikrar etmesi
30. Fâsid tasarruflar ve bunların hükümleri
31. Şuyû' meseleleri ve bunlarla ilgili hükümler
32. Gasb edilmiş, rehin verilmiş veya ortaklık sonucu elde edilen ürünlerin satışı
33. Tazmin sorumluluğu gerektiren durumlar
34. Muhtelif konulardaki hükümler
35. Bireysel olarak engel olma hakkı bulunan veya bulunmayan eylemler hakkındaki meseleler
36. Duvarlarla ilgili meseleler
37. İsimlerin delalet ettiği müsemmanın bilinmesi, "şey", "cüz", "az", "bazı", "kolay" gibi lafızların delalet ettiği müsemmalar
38. Elfâz-ı Küfür
39. Köle azadı ve doğuştan hür olmakla ilgili çeşitli meseleler
40. Mahzar⁵⁴ ve sicillerdeki eksiklikler hakkındaki konuların incelenmesi

Şeyh Bedreddin'in *Câmiu'l-Fusûleyn*'de ele aldığı konuları işlemesindeki bu sistematığı kendisinden istifade ettiği Üsrüşeni ve İmâdüddin'in *Fusûl*'lerindeki sistematikten farklıdır. Konuların ele alındığı fasıllar farklılık arz etmektedir.⁵⁵

3.5. Câmiu'l-Fusûleyn'in Kaynakları

Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-Fusûleyn*'de iki yüzden fazla kaynak kullanmıştır. Yaptığı alıntılara referans göstermiş ve bunları rumuzlarla ifade etmiştir. Eserin başında rumuzların açıklımına dair alfabetik olarak verilen bilgiler, görüşlerin nispetinde ve kaynağını tespit etme noktasında kolaylık sağlamaktadır. Kaynak

53 Vesâyet: Fıkıhta eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli/hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder. Bu konuda kendisine yetki verilen kimseye de vâsi denir. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66-70; Mehmet Onur, *İslam Hukukunda Ehliyet Anzaları ve Sefeh* (İstanbul: Kitabi Yayınları, 2019), 24.

54 Mahzar: Taraflar ve şahitlerinin hâkim huzurunda dava ile ilgili olarak sundukları bilgi ve delillerin, ikrar, yemin veya inkârın kaydedildiği belge ve defter manasında kullanılmıştır. Hâkimin verdiği hükmün yazıldığı belgeye veya deftere ise sicil denilir. Bazen bu iki kelime birbirinin yerine kullanıldığı gibi zaman ve bölgelere göre az çok farklı anlamlar kazandığı da görülmektedir. Genel olarak resmi makamlara şikâyet, talep, teşekkür vb. hususlar için sunulan çok imzalı arzuhal anlamında kullanılır. Mehmet İpşirli, "Mahzar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 23/398.

55 Mesela *Câmiu'l-Fusûleyn*'de yirminci fasılda ele alınan nikâh, mehir, nafaka ve çeyiz davasıyla ilgili hükümler konusu, *Fusûlu'l-Usrüşeni*'de on yedi, *Fusûlu'l-İmadî*'de ise on dördüncü fasılda ele alınmıştır.

olarak kimi zaman sadece fakih ismi, kimi zaman da sadece eser isminin karşılığı olan rumuzlar zikredilmiştir. Çok nadir de olsa bazı eserlerin ismi tam olarak belirtilirken çoğunlukla eserlerin isimleri kısaltılarak ve meşhur olduğu şekliyle zikredilmektedir.

Şeyh Bedreddin eserini, herkes tarafından muteber kabul edilen eserlerden istifade ederek kaleme almıştır. *Câmîu'l-Fusûleyn*'nin kaynaklarına bakıldığında en çok kullanılan eserlerin başında Hanefi mezhebinde zâhirü'r-rivâye diye isimlendirilen İmam Muhammed eş-Şeybanî'nin eserleri ve bu eserlere yazılan muhtasar, şerh ve haşiyelerin olduğu görülmektedir. Bu eserlerin dışında *Kudûri*, *Hidâye* ve *Mebûsût* gibi Hanefi mezhebinin geçmişten günümüze kadar her asırda önemini yitirmemiş fûrû fikhin temel metinleriyle bu metinlere yazılan şerh ve haşiyelerin yoğun bir şekilde kullanılmış olduğu da gözden kaçmamaktadır.

Câmîu'l-Fusûleyn'nin kaynakları arasında otuzu aşkın fetvâ ve fevâid kitapları yer almaktadır.

Kaynaklara yapılan atıf yoğunluğu konulara göre farklılık arz etmektedir. Eserde ele alınan meselenin içeriğine göre kendisinden istifade edilen eserlerin sayıları değişiklik göstermektedir. Bir fasılda bir esere defaten atıfta bulunulurken başka fasılda aynı eserden hiç nakil yapılmadığı gözlenebilmektedir. *Zehîretü'l-Burhâniyye*, *el-Hulâsa*, *Kadîhân* gibi eserlerden yapılan nakillerin yoğunluğu diğer eserlere kıyasla oldukça fazladır. Bu da Şeyh Bedreddin'in bazı eserlere daha çok müracaat ettiğini göstermektedir.

Câmîu'l-Fusûleyn'de kaynak olarak kullanılan bazı eserler müellifin ismine doğrudan nispet edilmek yerine -müellifin ismi açık bir şekilde belirtilmeksizin-kendisiyle tanıdığı meşhur olan eseriyle belirtilmiştir. Genelde eserin müellifi için başka eserine atfen "falan eserin sahibi" nispetiyle ifade edilmiştir.⁵⁶

Câmîu'l-Fusûleyn'de bazı âlimlerin tek bir eserinden istifade edilirken bazı âlimlerin altı yedi eserinden yararlandığı olmuştur. İmam Muhammed, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Hâkim eş-Şehîd ve Burhanü's-şerîa gibi âlimlerin dörtten az olmamak üzere birçok eseri kaynak olarak kullanılmıştır.

3.6. Şeyh Bedreddin'in Câmîu'l-Fusûleyn'de Takip Ettiği Usûl ve Yöntem

Câmîu'l-Fusûleyn'e baktığımızda eserin büyük bir kısmını diğer kaynaklardan yapılan nakiller oluşturduğunu görmekteyiz.⁵⁷ Ayrıca eserde dönemsel bazı konulara öncelik verilmiştir. Eserde ilk konunun, dârulislâmın dârulharbe, dârulharbin dârulislâma dönüşmesi olarak belirlenmesi bunun bir göstergesidir.

56 *Et-Tecnis* bu eserin müellifi için "Sahibu'l-Hidâye" kaydı düşülmüştür. *Kitabu'd-De'âvi ve'l-Beyyinât* isimli eserin müellifi için "Sahibu'l-Muhit" kaydına yer verilmiştir.

57 Dördüncü fasıl (30b); yedinci fasıl (55b); sekizinci fasıl (65a) gibi.

Eserde genel olarak “قيل” kelimesiyle zayıf olan görüşleri belirtir nadir de olsa bu görüşler arasında tercihte bulunur.⁵⁸ Şeyh Bedreddin’in “قيل” kalıbıyla birçok görüş aktardıktan sonra o konu hakkında hiçbir tercih yapmadığı sadece görüşleri nakletmekle yetindiği de olmuştur. “قيل” kalıbını kullandığı yerde bu görüşün kime ait olduğu belirtilmemiştir. Kaynak ve görüş sahibinin ismi zikredilmeksizin o konu hakkındaki görüşler aktarmakla yetinilmiştir. Ancak elimizdeki yazma nüshanın hamışından bazı görüşlerin kime ait olduğunu tespit edebilmekteyiz.⁵⁹ Bu konuya örnek olarak hâkimin vasî, mütevellî ve kayyum ataması konusuna bakılabilir.⁶⁰

Hanefî bir fakih olan Bedreddin her ne kadar itirazda bulunduğu görüşler olsa bile meseleleri, Hanefî mezhebindeki genel kabul ve görüşler çerçevesinde aktarır. Ele alınan konular hakkındaki değerlendirmeler de bu minval üzerine yapılır. Genel itibarıyla eserde işlenen konular Hanefî mezhebinin muteber kabul edilen kaynakları üzerinden aktarılır. Eserinde Hanefî mezhebinin görüşlerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer verilirken yer yer Malikilerin ve Hanbelîlerin görüşlerine de atıfta bulunulur. Diğer mezheplerin görüşleri genel olarak Hanefî mezhebiyle aralarındaki görüş ayrılıklarını ortaya koymak üzere nakledilir.⁶¹

Şeyh Bedreddin kendi görüşünü ve o konu hakkındaki düşüncesini “اقول” ifadesiyle belirtir. Bu kalıbın dışında nadir de olsa “قلت” ve “نقول” kalıplarını kullandığını da görmekteyiz. Ayrıca bu kalıpların dışında kendi görüşünü veya tercihini “اصوب عندي” “الظاهر عندي” “الحق عندي” gibi kalıplarla da ifade etmiştir. *Câmiu'l-Fusûleyn*'de bu kalıplarla görüş beyan ettiği yerlerin sayısı 470'in üzerindedir.

“اقول” kalıbıyla yapmış olduğu tercihler bazen Hanefî mezhebinde benimsenen görüşlerin aksine bir görüş olduğu gibi⁶² bezen de zikredilen iki görüşten birisi arasında bir tercihte olabilmektedir.⁶³ “اقول” kalıbının kullanıldığı her yerde Hanefî mezhebinde muteber kabul edilen görüşlere itiraz edildiği gibi bir düşünceye kapılmak da doğru değildir. Kendi kanaatini ifade ettiği gibi görüşler arasındaki ihtilaflara temas ederek, farklı görüşlerin arasını cem etmesi de söz konusudur.

Hanefî fıkıh geleneğinde *Fetâvâ Kadîhân* ve *Mülteka* gibi bazı eserlerde tercih edilen görüşler ilk olarak zikredilir. Bu eserleri okuyanlar bilirler ki müellifin bu konudaki tercihi, ilk zikretmiş olduğu görüştür. *El-Hidâye* sistematüğünde yazılan eserlerde ise müellif ilgili konu hakkındaki görüşünü en son olarak zikreder. Böylelikle tercihe şayan olan görüşün son zikredilen görüş olduğu anlaşılmış olur. *Câmiu'l-Fusûleyn*'e baktığımızda Şeyh Bedreddin'in iki yöntemden herhangi

58 Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 15a.

59 Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 119 numaralı nüshaya bakılabilir.

60 Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 11b-18a.

61 Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 170b.

62 Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 12a.

63 Simâvî, *Câmiu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 17b.

birisini benimsediğini söylememiz pek mümkün değildir. Ancak Bedreddin söylemesi gereken bir şey varsa konunun ilgili yerinde bunu belirtir. Bir konuda benimsemediği bir görüş beyan edecek, o konuda bir açıklamada bulunacak veya farklı görüşlerden hangisinin tercihe şâyan olduğunu ifade edecekse, aktarmış olduğu görüşlerin ortasında veya sonunda “اقول” kalıbını kullanarak düşüncesini ifade eder. Mesela iki kişi bir hâkimin falanca kişinin falanca kişiye şu kadar borcu olduğu konusunda hükmettiğine şahitlik etseler veya hâkim böyle bir hüküm vermediğini söylese bu iki kişinin yaptığı şahitlik reddedilir. İmam Muhammed’e göre ise bu iki kişinin şahitliğinin kabul edilmesi gerekir. Şeyh Bedreddin “Ben derim ki -Allah ıslah etsin- zamanımızın kadılarının aşikâr olan durumu göz önüne alındığında Muhammed’in görüşüyle fetva vermek gerekir.”⁶⁴ der.

Benimsemediği görüşler için başka kalıplar kullanmakla birlikte genel olarak “اختلاف” ve “اشكال” kalıplarını kullanır.⁶⁵

Çok karmaşık gibi görünen bazı meselelerde ilgili konuyla alakalı genel fıkhi kaideye veya zavâbıtla işaret edilir. İlgili konudaki kaide “asıl” terimiyle ifade edilir. Şeyh Bedreddin’in kullanmış olduğu kaide ve zavâbıtlardan birkaçına şunlar örnek verilebilir: “Örfen bilenen şey şart koşulmuş gibidir.”⁶⁶ “Bir mal telef olduktan sonra hibe ise geri istenemez borçsa istenir.”⁶⁷

Bedreddin, fakihlerin görüş veya tercihlerini üzerine bina ettikleri delilleri belirtir, görüşlerin ittifak ve ihtilaf yönlerine işaret eder ve görüşler arasındaki tenakuzları ortadan kaldırılmaya çalışır.

Şeyh Bedreddin her ne kadar eserinde bazı tekrarlara yer vermek istemese de bazı konuların sürekli birbirleriyle ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Eser için tamamen tekrarlardan arınmış demek mümkün değildir.

3.7. Eserin Yazma Nüshaları

Câmîu'l-Fusûleyn’in Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, Millet Kütüphanesi, İstanbul İl Müftülüğü Kütüphanesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Manisa Halk Kütüphanesi gibi birçok kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur.

Eserin yazma nüshaları konusunda yaptığımız araştırmada eserin müellif nüshasına ulaşamadık. Bu bölümde müellif nüshasından istinsah edilen, eserin yazım tarihine en yakın tarihte istinsah edilmekle birlikte mukabele gören veya mukabele görmemesine rağmen eserin yazım tarihine en yakın tarihte

64 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 17b.

65 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 16b, 26b.

66 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 166a.

67 Simâvî, *Câmîu'l-Fusûleyn* (Halet Efendi, 119), 166a.

istinsah edilen yazma nüshalar hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Eserin yüzden fazla yazma nüshasına ulaşılmış olup tarafımızca önemli görülen birkaç nüshasına değinilmekle yetinilecektir.

Eserin ulaşabildiğimiz bazı yazma nüshaları şunlardır;

3.7.1. Müellif Nüshasından İstinsah Edilen Nüsha

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü 1531 de kayıtlı nüsha 363 varak olup, Edirneli Muhammed Kamî tarafından hicri 1001 yılında Arapça ve talik yazısıyla istinsah edilmiştir. Eserin ferağ kaydında belirtildiğine göre bu nüsha müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

3.7.2. Mukabele Gören Nüshalar

Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa bölümü 176 da kayıtlı nüsha 206 varak olup, Burhan b. Hoca Ali tarafından hicri 816 yılında Arapça ve talik yazısıyla istinsah edilmiştir. Kostantin şehrinde Mahmut Paşa tarafından vakfedildiği ve Şeyh Bedreddin Simavî'ye ait olduğu notu düşülmüştür. Müstensih, eserin başından sonuna kadar Mesnedil ulema olan Cemal Efendi'nin nüshasıyla mukabele ettiğini belirtmektedir. Tarafımızca Cemal Efendi'nin kim olduğu tespit edilememiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa bölümü 502 numarada kayıtlı nüsha 320 varak olup, Mustafa b. Yusuf tarafından hicri 903 yılında Bursa'da Arapça ve nesih yazısıyla istinsah edilmiştir. Müstensih ferağ kaydında bu nüshanın güvenilir bir nüshadan nakli gerçekleştirildikten sonra birkaç nüshayla baştan sona mukabele gördüğünü ifade etmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Molla Murad bölümü 771 numarada kayıtlı nüsha 398 varak olup Muhammed b. Abdullah er-Rumî tarafından hicri 979 yılında Arapça ve nesih yazısıyla istinsah edilmiştir. Bu nüshanın ferağ kaydında eserin, Eşrefiyye Medresesinin müderrisi Muhammed b. Abdullah er-Rumî tarafından istinsah yeri belirtilmeksizin 19 Muharrem 979 yılında istinsah edildiği notu düşülmüştür. Ayrıca bu nüshanın hicri 938 yılında Rebiyyülâhir ayının on sekizi pazar günü Abdullah b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed hattıyla yazılan nüshayla mukabele gördüğü belirtilmiştir.

3.7.3. Müstensihi ve İstinsah Tarihi Belirtilen Nüshalar

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 1558 de kayıtlı nüsha 257 varak olup, Mustafa b. İbrahim b. Temcid tarafından hicri 823 yılında istinsah edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1532 numarada kayıtlı nüsha 240 varak olup, Hıdır b. Hüseyin tarafından hicri 838 yılında istinsah edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1535 numarada kayıtlı nüsha 279 varak olup, Hasan b. Süleyman tarafından hicri 846 yılında istinsah edilmiştir.

Câmiu'l-Fusûleyn, Üsrüşeni'nin *Ahkâmü's-Sığâr*, Zenbilli Ali Efendi'nin *Âdâbu'l-Evsiyâ* isimli eserleri ve Necmeddin er-Remli'nin *el-Leali'd-Dürriyye*'siyle birlikte Kahire'de hicri 1300 yılında iki cilt olarak basılmıştır.⁶⁸

3.8. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Câmiu'l-Fusûleyn üzerine yapılan çalışmalar genelde Şeyh Bedreddin eserindeki itirazlarına veya farklı görüşlerine cevap verme niteliğiyle yazılan eserlerdir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

3.8.1. el-Es'ile ve'l-Ecvibetü'l-Müteallika bi Câmî'i'l-Fusûleyn

Süleyman b. Ali el-Karamâni'ye (ö. 924/1518) aittir.⁶⁹ Eser nesih yazısıyla kaleme alınıp 101 varaktan oluşmaktadır.

Bu eser Şeyh Bedreddin'in itirazlarına cevap verme amacıyla kaleme alınmış bir çalışmadır. Üçyüz seksen suale cevap verme niteliğinde olup, Karamâni tarafından Şeyh Bedreddin'in görüşleri, selefin görüşlerine bir itiraz ve halefin görüşlerinden ise bir yüz çevirme olarak değerlendirilmiştir.⁷⁰

3.8.2. el-Le'âli'd-dürriyye fi'l-Fevâ'idi'l-Hayriyye

Necmeddin er-Remli, (ö. 1081/1671) babası Hayreddin er-Remli'nin *Câmiu'l-Fusûleyn*'in kenarına kaydettiği haşiyeyi temize çekerek ayrı bir eser hâline getirmiş ve kitabına *el-Le'âli'd-dürriyye fi'l-fevâ'idi'l-hayriyye* adını vermiştir.⁷¹ Bu eser *Hâşiyetü Câmî'i'l-Fusûleyn* şeklinde de bilinmektedir.⁷²

3.8.3. Hâşiyetü alâ Câmî'i'l-Fusûleyn

Zeynüddin b. İbrahim b. Nüceym (ö. 970/ 1563) tarafından *Câmiu'l-Fusûleyn*'de Şeyh Bedreddin'in beyan etmiş olduğu görüşlere bir itiraz ve cevap verme niteliğinde kaleme alınmış önemli bir eserdir. Bazen itirazlara verilen cevaplar Şeyh Bedreddin'in görüşünü destekler mahiyettedir. Yazma nüshalarından Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Carullah Koleksiyonu, 610 da kayıtlı olan bu eser, 67 varak olup her sayfa ortalama 13 satırdan oluşmakta olup mukaddime ve rumuz kısmına yer verilmemiştir.⁷³

68 Ali Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/109.

69 Süleyman b. Ali el-Karamâni, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Vâlide Sultan, 97).

70 Şerafettin Sökülmez tarafından eser üzerine bir doktora tezi yapılmaktadır Şerafettin Sökülmez, *Süleyman b. Ali Karamâni'nin el-Esiletü ve'l-Ecvibetü'l-Müteallika bi Câmî'i'l-Fusûleyn İsimli Eserin Tahkik ve Tahlîli* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora tezi devam ediyor).

71 *Câmiu'l-Fusûleyn*'le birlikte eser Kahire'de 1300 yılında iki cilt olarak basılmıştır. Bulak 1301 baskısının kenarında da Remli'nin bu haşiyesine yer verilmiştir.

72 Ali Pekcan, "Remli, Hayreddin b. Ahmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/563-564; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri* (Ankara: TDV yayınları, 2017), 309.

73 Zeynüddin İbn Nüceym, *Hâşiyetü alâ Câmî'i'l-Fusûleyn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Carullah, 610).

Eserin Türkiye'deki kütüphanelerde beş ve Musûl'da bir tane olmak üzere altı yazma nüshası bulunmaktadır.⁷⁴

3.8.4. Ferâizü'l-Leâli (Ferâidü'l-Leâli)

Fahrüddîn Yahya b. Abdullah er-Rumî'ye aittir. Bu eser yazma hâlinde Süleymaniye Kütüphanesi Karaçelebizâde Koleksiyonu 177'de kayıtlı bulunmaktadır. Hicri 891 yılında nesih yazısıyla kaleme alınmış olup 146 varaktan ibarettir. Müellif mukaddimedeki bu eseri Sadru'ş-şeriâ'nın *el-Vikâye*'sinin şerhine haşîye yazdıktan sonra *Câmiu'l-Fusûleyn* sahibinin sorularına bir cevap olsun diye yazdığını belirtmektedir.

3.8.5. Nurû'l-ayn fi İslâhi Câmi'i'l-Fusûleyn

Nişancızâde Muhyiddîn Muhammed b. Ahmet (ö. 1031/1621) aittir. İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser, Şeyh Bedreddin'in *Câmiu'l-Fusûleyn*'deki görüşlerini islah etme adına yazılmış eserdir. Nişancızade *Câmiu'l-Fusûleyn*'i yeniden düzenleyerek tekrarları ve gereksiz meseleleri çıkardığını, hatalı gördüğü yerleri tashih ettiğini, eksik gördüğü bazı bölümlere ilaveler yaptığını, ayrıca Şeyh Bedreddin'in selevin görüşlerine yaptığı itirazlara cevap verdiğini belirtir.⁷⁵

3.8.6. Muhtasar Câmi'i'l-Fusûleyn

Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Serez bölümü 850'de kayıtlı olup 106 varaktır. Eserde mukaddime ve rumuz kısmı bulunmamaktadır. Eserin en son kısmında eserin hicri 1212 yılında Hasan b. İbrahim b. Ali tarafından yazıldığı ve eserin *Câmiu'l-Fusûleyn* ve *Mecmeu'l-Fetâva* olarak isimlendirildiği belirtilmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami bölümü 677-002 de kayıtlı olan *Muhtasar Câmi'i'l-Fusûleyn* isimli eser ise 4 risale içinde 136-224 varakları arasında yer almaktadır. Esere mukaddime yazılmaksızın meseleler kırk fasılda incelenmiştir.

3.8.7. Müretteb Câmiu'l-Fusûleyn

Osmanlı âlim ve fakihlerinden Gedizli Mehmet Efendi'ye (ö. 1837) ait bir eserdir. Gedizli Mehmet Efendi birçok medresede müderrislik görevinden sonra farklı yerlerde nâiblik yapmış ardından da Bağdat (1813) ve Filibe'de (1817) kadılık yapmıştır. 1826 yılında da fetva eminliği görevine getirilmiştir.⁷⁶ *Câmiu'l-Fusûleyn* Gedizli Mehmet Efendi tarafından gözden geçirilmiş eserden bazı bilgiler çıkartılmış, ilaveler yapılmış ve bazı konuları izah için açıklamalara yer verilerek eser düzenlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde 3891 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha müellif nüshasıdır.

74 Ghowsodin Tahiry, *Zeynüddin İbn Nüceym'in Hâşiyetü ala Câmi'i'l-Fusûleyn Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 62.

75 Muhyiddîn Nişancızâde, *Nurû'l-ayn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, 127).

76 Abdullah Ceyhan, "Gedizli Mehmet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/550-551.

3.9. Câmîu'l-Fusûleyn'e Atıfta Bulunan Eserler

Câmîu'l-Fusûleyn uzun süre kadı ve müftülerin elinden düşürmediği bir el kitabı olmuştur. Yazıldığı günden bugüne birçok eser ve fetvalarda kaynak olarak kullanılmış, kendisinden alıntılar yapılarak atıfta bulunulmuş, dönemi ve özellikle sonrası için çok önemli bir eser olmuştur. *Câmîu'l-Fusûleyn*'in kendisinden sonraki dönemler için ne kadar önemli bir eser olduğunun ortaya çıkması, müftü ve fakihlerin kaynak olarak bu eserden ne kadar istifade ettiklerinin belirlenmesi ve bu konu hakkında bizde genel bir kanaat oluşması bakımından bu çalışma önem arz etmektedir. Bu konudaki araştırmamızda şeyhülislâm, müftü ve kadıların yazmış olduğu eserler ile Osmanlı fetvahânesinin en meşhur fetvâ kitaplarına yer verilecektir. Ayrıca son dönemin en önemli eseri olan Mecelle'nin kaynaklarını ortaya koyan *Mirâtü'l-Mecelle* ile çalışmamız sonlandırılacaktır.

Kaynaklarda *Câmîu'l-Fusûleyn*'in bizzat ismi belirtilerek kendisine atıfta bulunulduğu gibi sadece *Fusûleyn* kaydıyla da atıfta bulunulmuştur. Bu çalışmamızda incelediğimiz kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz:

3.9.1. Müeyyedzâde Mecmûası

Bu eser Abdurrahman b. Ali Müeyyedzâde'ye (ö. 922/1516) aittir. Dedesinden ötürü kendisine Müeyyedzâde lakabı verilmiştir. Müeyyedzâde, II. Beyazıd ve I. Selim döneminin önemli devlet adamıdır. Kalenderhane ve Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik, Edirne'de (899/1494) kadılık görevini ifâ etmiştir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli kazaskeri de (907/1501) olmuştur. Kemalpaşazâde, Ebüssuûd Efendi, Hâfız-ı Acem, Zâtî ve Necâti Bey gibi birçok âlim ve şairin yetişmesine katkı sağlamıştır.⁷⁷

Müeyyedzâde'nin bu eseri, kaynaklarda Mecma'u'-Fetâvâ, Mecmûatü İbnü'l-Mü'eyyed, Müeyyedzâde Cöngü ve Fetâvâ-yı Müeyyedzâde gibi isimlerle anılmaktadır.⁷⁸ Bu eser birçok fetva kitabından derlenerek oluşturulmuştur. Eserin kütüphanelerde değişik isimlerle birçok yazma nüshası bulunmaktadır.⁷⁹

Bu çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1109 numarada kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır. Bu eserde *Câmîu'l-Fusûleyn*'e, *Fusûleyn* ismiyle 197 kere, *Câmîu'l-Fusûleyn* ismiyle de 139 defa atıfta bulunulmuştur.

3.9.2. Mühimmâtü'l- Müftin

Eserin müellifi Osmanlı şeyhülislâmı ve önemli bir tarihçisi olan Kemalpaşazâde'dir. Asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. II. Beyazıd'a lalalık yapan dedesi Kemalpaşa'ya nispetle, Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu veya İbn Kemal

77 Hasan Aksoy, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/485-486.

78 Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1606.

79 Abdurrahman Müeyyedzâde, *Müeyyedzâde Mecmuası* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 376; İbrahim Efendi, 519; Damad İbrahim Paşa, 718; Yazma Bağışlar, 1191).

(ö. 940/ 1534) diye anılır. Edirne'deki farklı medreselerde müderrislik yaptı ve aynı şehirde kadılık görevini ifâ etti. 14 Şâban 922'de (12 Eylül 1516) Anadolu kazaskerliğine getirildi. Zenbilli Ali Efendi'nin yerine Şâban 932'de (Mayıs 1526) şeyhülislâmlığa getirildi. Bu makamda iken 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde vefat etti.⁸⁰

Eser, Kâtip Çelebi tarafından *el-Mühimmât fî Furui'l-Hanefiyye* olarak kaydedilmiştir.⁸¹ Dili Arapça olup birçok yazma nüshası mevcuttur.⁸² Müftüler için pratik bir eser olup, nakil yapılan kaynakların isimleri belirtilmiştir.⁸³

Eserde *Câmiu'l-Fusûleyn'e Câmiu'l-Fusûleyn* ismiyle 21, *Fusûleyn* ismiyle de 90 defa atıfta bulunulmuştur.

3.9.3. Fetâvâ-yı Ali Efendi

Bu eserin müellifi Osmanlı Şeyhülislâmı Çatalcalı Ali Efendi'dir. (ö. 1103/1692) Farklı medreselerde müderrislik yapmış, Selanik'de kadılık görevini üstlenmiş ve birkaç kez ordu kadılığı görevini de yerine getirmiştir. Bu görevlerden sonra Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiş ardından Şeyhülislâm Minkarizâde'nin hastalık sebebiyle emekliye sevk edilmesi üzerine Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle, henüz kırk üç yaşında iken 15 Zilkade 1084'te (21 Şubat 1674) şeyhülislâm olmuştur. Bu görevi on iki yıldan daha fazla sürdürmüştür.

Fetâvâ-yı Ali Efendi Osmanlı Fetvahânesi'nin en muteber kabul ettiği dört fetva kitabından biridir. (Diğerleri Behcetü'l-fetâvâ, Netîcetü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Feyziyye) Soru-cevap şeklinde düzenlenmiş olan fetvalar çoğunlukla "olur" ya da "olmaz" biçiminde kısa cevaplardan meydana gelmekte, bunların delillerine ve kaynaklarına yer verilmemektedir. Eserin nüküllü kayıtlarında fetvaya mesnet teşkil eden kaynaklar belirtilmiştir. Eserin yazma nüshaları mevcut olup birçok defa eser basılmıştır. Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin 1257 tarihli Bulak baskısı tarafımızca baştan sona kadar dikkatlice incelenmiş, *Câmiu'l-Fusûleyn* ismiyle 143 defa, *Fusûleyn* ismiyle de 98 defa atıf yapıldığı tespit edilmiştir. *Câmiu'l-Fusûleyn*'in kaynak olarak kullanıldığı yerlerde Arapça ibaresi aktarılmış ve konunun hangi fasılda geçtiği belirtilmiştir. Nadirde olsa ilgili konunun, *Câmiu'l-Fusûleyn*'in hangi sayfasında geçtiği, sayfa numarası belirtilerek verilmiş konunun hangi başlık altında işlendiği ise çok az zikredilmiştir.

3.9.4. Fetâvâ-yı Fevziyye

Osmanlı şeyhülislâmı Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) fetvalarını ihtiva etmektedir. Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmed'e (III. Ahmed) hocalık

80 Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/238-240.

81 Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1916.

82 Kemalpaşazâde, *Mühimmâtü'l-Müftin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280; Karaçelebizâde Hüsameddin, 204, 280; Kılıç Ali Paşa, 464; Yeni Cami, 688).

83 İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde, Eserleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/245-247.

yapmış, Haydarpâşa, Üsküdar Mihrimâh, Sahn-ı Semân, Ayasofya medreseleri ve Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderrislik yapmıştır. 14 Şubat 1688 yılında şeyhülislâm oldu. Bu görevi on yedi gün sürdürdükten sonra askeri bir karışıklıktan dolayı görevinden azledildi. 25 Mayıs 1695 yılında ikinci defa şeyhülislâm oldu ve bu görevi sekiz yıl sürdürdü. İdareye müdahil olması, bazı yakın akrabalarını devlet kademelerine yerleştirmesi, halk üzerinde menfi bir intiba bırakmış ve tarihlere meşhur "Edirne Vak'ası" olarak geçen isyan hareketinden sonra görevinden azledilmiştir. Kaçmak isterken isyancılar tarafından oğluyla birlikte Edirne'ye getirilerek katledilmiştir.⁸⁴

Fetâvâ-yı Fevziyye Fetvahane'nin en muteber saydığı dört fetva kitabından biridir. Soru-cevap şeklinde düzenlenmiş olan fetvalar çoğunlukla "olur" ya da "olmaz" biçiminde kısa cevaplardan meydana gelmekte, bunların delillerine ve kaynaklarına yer verilmemektedir. Eserin nüküllü kayıtlarında fetvaya mesnet teşkil eden kaynaklar belirtilmiştir. Eserin en eski yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 1112 numarada kayıtlı 1124 (1712) istinsah tarihli nüshadır. Nüküllü nüshalarının baskısı yapılmıştır.

Fetâvâ-yı Fevziyye'nin 1266 tarihli baskısında,⁸⁵ Fusûleyn ismiyle 213 defa atıf yapıldığı Câmîu'l-Fusûleyn ismiyle herhangi bir atıf yapılmadığı tarafımızca tespit edilmiştir.

3.9.5. Behcetü'l-Fetâvâ

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) fetvalarını toplayan eserdir. Müellif Yenişehirli Abdullah Efendi'nin birçok medrese ve Süleymaniye Dârulhadisi'nde müderrislik, fetva emniyeti, Halep ve Bursa kadılığı yaptığı bilinmektedir. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevinden sonra 7 Mayıs 1718 yılında şeyhülislâm olmuştur. On iki yılı aşkın bir süre bu görevi yürütmüş ve 1743 yılında vefat etmiştir.⁸⁶

Behcetü'l-Fetâvâ, Osmanlıların en önemli fetva eserlerinden biri olup, Fetva Emniyeti Mehmet Fikhî el-Aynî tarafından yeniden toparlanmış, klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenmiş ve Abdullah Efendi'nin verdiği bazı fetvalarda ilave edilerek nüküllü nüsha meydana getirilmiştir. Eserin birçok yazma nüshası⁸⁷ bulunmakta ve eserin basımı⁸⁸ yapılmıştır.⁸⁹

84 Mehmet Serhan Tayşi, "Fezullah Efendi, Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/527.

85 Eser, Amerika Birleşik Devletleri Princeton Üniversitesinin Kütüphanesinde yer almaktadır.

86 Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Yenişehirli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/100-101.

87 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1925; Esad Efendi, 576; Fatih, 2276).

88 İstanbul 1266, 1289.

89 Ahmet Özel, "Behcetü'l-Fetâvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/346.

Behcetü'l-Fetâvâ'nın 1289 tarihli baskısında *Câmiu'l-Fusûleyn* ismiyle 54, *Fusûleyn* ismiyle de 104 defa atıf yapıldığını tespit ettik. Nüküllü nüshada *Câmiu'l-Fusûleyn*'e işaret edilirken genellikle ilgili konunun Arapça ibaresine yer verilmiş ve hangi fasılda geçtiği belirtilmiştir. Bazen *Fusûleyn*'de geçen konunun ismi ve faslı belirtilmeksizin sadece sayfa numarası zikredilmekle yetinilmiştir. *Câmiu'l-Fusûleyn*'den alıntı yapılan bölümün hangi konuyla irtibatlı olduğu nadiren belirtilmiştir.

3.9.6. Netîcetü'l-Fetâvâ

Osmanlı şeyhülislâmı Dürrîzâde Mehmet Ârif Efendi'nin (ö.1215/1800) önemli eserlerinden birisidir. Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Yenişehir ve Mekke kadılığı payesi görevini yerine getirmiştir. Bursa ve İstanbul kadılığı görevinden sonra 1782 yılında nakîbüleşraf olmuştur. 1785 yılında beş buçuk ay şeyhülislamlık yapmış 1792 yılında ikinci defa bu göreve getirilmiş ve altı yıldan fazla bu görevi yürütmüştür.⁹⁰

Netîcetü'l-Fetâvâ, Dürrîzâde Mehmet Efendi'nin şeyhülislamlık döneminde vermiş olduğu fetvaları toplayan bir eserdir. Fetvahânenin dört önemli eserlerinden biri olup, güvenilir kaynaklardan teşekkül etmiş, kısa sürede şöhret kazanan bir fetva kitabıdır. Dürrîzâde'nin isteğiyle bu eser fetva eminliği görevi yapan Ahmed Efendi tarafından derlenip kitap hâline getirilmiştir. Gedizli Mehmet Efendi'nin eklediği Arapça nükül ile birlikte hicri 1237 ve 1265 yıllarında İstanbul'da eserin basımı yapılmıştır.⁹¹

Netîcetü'l-Fetâvâ'da⁹² *Câmiu'l-Fusûleyn* ismiyle 55, *Fusûleyn* ismiyle de 106 defa atıf yapılmıştır.

3.9.7. Bahru'l-Fetâvâ

Bu eserin müellifi XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden ve Erzurum müftüsü olan Kadızâde Mehmet (Muhammed) Arif Efendi'dir. İspir kadısı olan üvey babasına nispeten kendisine Kadızâde denilmiştir. Ayrıca bu zat için İspirî ve Erzurumî nisbesi de kullanılmaktadır.⁹³ Doğum tarihi bilinmemektedir. İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra Erzurum'a dönüp Medrese-i Sultâniye'de müderris olarak görevlendirilmiş, ardından Erzurum müftülüğüne atanmış, müftülük vazifesini on beş yıl sürdürmüş,⁹⁴ h.1173/1759-1760 yılında vefat etmiştir.⁹⁵

90 Mehmet İpşirli, "Dürrîzâde Mehmet Ârif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/37.

91 Saffet Köse, "Netîcetü'l-Fetâvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/26-27.

92 Bu çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı 0019 numarada kayıtlı nüküllü nüsha esas alınmıştır.

93 Mehmet Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum* haz. Ahmet Fidan (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 121.

94 Davut Ağbal, "Kadızâde Mehmet Efendi'nin Üç Risâlesi Bağlamında Astroloji ile İlgili Görüşleri", *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmet Arif Efendi Ömer Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara (Erzurum: 2-4 Mayıs 2014), 357-387.

95 Muhammet Hanefi Suluoğlu, *Erzurum'un Yüzleri Kadızâde Mehmet Arif Efendi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2015), 11.

Bahru'l-Fetâvâ isimli eseri Kadızâde Mehmed Efendi'nin en önemli ve en hacimli eserlerden birisidir. Bu eseri otuz yıl boyunca vermiş olduğu fetvalardan derlemiş,⁹⁶ h. 1161/1748 yılında tamamlamıştır. Fıkhın bütün konularını ihtiva eden eser, soru-cevap şeklinde hazırlanmış olup fetvaya mesnet teşkil eden nakillerin kaynakları belirtilmiştir.⁹⁷ Bu eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.⁹⁸

Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa bölümü 387 numarada kayıtlı nüsha da *Câmiu'l-Fusûleyn*'e 158 defa atıf yapılmıştır. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in *Teshîl* isimli eserine ve *Câmiu'l-Fusûleyn* üzerine bir çalışma olan *Nurû'l-ayn* isimli esere de dörder defa atıf yapılmıştır.

3.9.8. Mir'ât-ı Mecelle

Osmanlının son dönem âlimlerinden Kayseri müftülüğü yapmış Mesud Efendi'ye (ö. 1894) aittir. Mesud Efendi, Kayseri Cami-i Kebir dersiâmî olan ve burada 30 yıl ders vererek yüzlerce talebe yetiştiren Hacı Torun Efendi'den (ö. 1799-1885) icazet almıştır.⁹⁹ 1877 yılında Kayseri'ye müftü olmuş, Mekke payesi almış ve Mûzikâ-i Humâyun Mektebi'nde Arapça muallimliği yapmıştır. Ramazan 1311 (Mart 1894) tarihinde de vefat etmiştir.¹⁰⁰

Mir'ât-ı Mecelle, Mesud Efendi'nin bilinen tekeseridir. Kitabın mukaddimesinde bu eserde Mecelle'de yer alan fikhî konuların kaynaklarının tespit edilerek bir araya getirildiği belirtilmektedir. Eserde Mecelle'deki maddeler nakledilmiş ardından bunların dayandığı fikhî metinler, tamamen veya özet hâlinde Arapça olarak nakledilmiş, hangi fikh ve fetva eserlerinden istifade edilerek hazırlandığı ve ilgili konunun hangi bölümde geçtiği bilgisine yer verilmiştir. Bu eserin 1299 ve 1302 tarihli baskıları bulunmaktadır.¹⁰¹

Mecelle'de kaynak olarak kullanılan eserlerin 100 ve üzeri madde de referans verilen eserler, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, *Mecmau'l-Enhur*, *Mülteka*, *Fetâvâ-yı Kâdîhân* gibi eserler olup sayıları 12'dir. 50 ile 100 arası madde de referans verilenler, *Hulâsetu'l-fetâvâ*, *ez-Zehîre*, *Câmiu'l-Fusûleyn* ve *Bedaiu's-sanâî* gibi eserler olup sayıları 8'dir.

Mecelle'de en fazla atıf yapılan eser *Fetâvâ'l-Hindiyye* olup 509 defa atıf yapıldığı tespit edilmiştir. *Câmiu'l-Fûsuleyn*'e ise 60 defa atıf yapılmıştır. *Câmiu'l-Fûsuleyn* Mecelle'de kaynak olarak kullanılan eserlerin en önemlilerinden birisidir. Mecelle'de bulunan 1851 madde'nin 186'sı için kaynak verilmemiştir.¹⁰²

96 Muhammed Arif Kadızâde, *Bahru'l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H Hüsnü Paşa, 387).

97 Bünyamin Çalık, *Kadızâde Muhammed Arif Efendi'nin "Bahru'l-Fetâvâ" Adlı Eserinin Fetvâ Açısından Değerlendirmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi 2012), 95-96.

98 Muhammed Arif Kadızâde, *Bahru'l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H Hüsnü Paşa, 387; Hamidiye, 605; M. Hilmi-F. Efendi, 69).

99 Ahmet Madazlı, "Hacı Torun Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1996) 14/498-499.

100 Ferhat Koca, "Mesud Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2004), 29/344-345.

101 Kemal Yıldız - Tayyip Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 89; Koca, "Mesud Efendi", 29/344-345.

102 Yıldız - Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", 90.

Câmiu'l-Fusûleyn'e yapılan atıfları toplu olarak ortaya koyması açısından yukarıda vermiş olduğumuz eserleri şöyle tasnif edebiliriz.

Eserin Adı	Müellifi	Görevi	Câmiu'l Fusûleyn (Atıf Sayısı)	Fusûleyn
Müeyyezzâde Mecmûası	Müezâde (ö.922/1516)	Kadı	139	197
Mühimmatü'l- Müftin	Kemalpaşazâde (ö.940/1534)	Şeyhüslâm	21	90
Fetâvâ-yı Ali Efendi	Çatalcalı Ali Efendi (ö.1130/1692)	Şeyhüslâm	143	98
Fetâvâ-yı Fevziyye	Feyzullah Efendi (ö.1115/1703)	Şeyhüslâm	-----	213
Behcetü'l- Fetâvâ	Yenişehirli Abdullah (ö.1156/1743)	Şeyhüslâm	54	104
Neticetü'l- Fetâvâ	Dürrizâde Mehmet(ö.1800)	Şeyhüslâm	55	106
Bahru'l-Fetâvâ	Kadızâde Muhammed (ö.1173/1760)	Erzurum Müftüsü	158	-----
Mecelle	Heyet		60	-----

3.10. *Câmiu'l-Fusûleyn*'e Atıf Yapan Eserler Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Yapmış olduğumuz bu çalışmayla *Câmiu'l-Fusûleyn*'in kendi dönemi ve sonrası için ne kadar önemli bir eser olduğunu ortaya koymaya çalıştık. İncelediğimiz bu eserlerden hareketle *Câmiu'l-Fusûleyn*'in şeyhüslâmlar, kadılar ve müftüler için vazgeçilmez temel bir eser olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yukarıdaki araştırmada *Câmiu'l-Fusûleyn*'e her bir eserde *Mühimmâtü'l-Müftîn* ve *Mecelle* hariç- ortalama 150'den daha fazla atıf yapıldığı tespit edilmiş ve özellikle şeyhüslâmların fetva verirken bu eserden yoğun bir şekilde istifade ettikleri görülmüştür. Yapılan atıflar yoğunluk olarak aile hukuku, muamelât ve dava konularıyla ilgilidir. Nüküllü nüshalarda genellikle alıntıların *Fusûleyn*'in hangi fasıllarından yapıldığına işaret edilmiş, sayfa numaralarının belirtildiği olmuş ve yer yer ilgili konunun Arapça metni özet veya tam olarak sunulmuştur.

Düzenli, *Câmîu'l-Fusûleyn*'in Türk hukuk tarihi açısından ne kadar önemli bir eser olduğunu Osmanlı Fetvâsında 'Muteber Kaynak' ve 'Müftâ Bih Mesele' Problemi isimli makalesinde şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Türk hukuk tarihi üzerine yapılan çalışmalarda verilen listeler¹⁰³ ile istatistiksel bir araştırma olan bu çalışmada ortaya çıkan listeler arasında kayda değer bir fark dikkati çekmektedir. İncelemeye esas alınan eserlerde en az elli alıntı ile yer verilen eserlerin sayısı 32 olup, bunlardan dokuz tanesi Osmanlı dönemi telif eserlerden oluşmaktadır. İlk iki sırayı Fetâvâ-yı Kâdihân ile Bezzâziye alırken, Osmanlı fakîhi ve aynı zamanda Osmanlı siyasi-kültürel tarihinde farklı bir yere sahip olan Bedreddin es-Simâvî'nin *Câmîu'l-Fusûleyn*'i üçüncü sırada, kimi hukuk tarihçilerinin Osmanlı hukuk kodları olarak tanıttıkları Molla Hüsrev'in *Düner* ve *Gurer*'i 9., İbrahim el-Halebî'nin *Mülteka'sı* ise 19. sırada yer almıştır."¹⁰⁴

Sonuç

Osmanlı siyasi tarihinde adı daha çok isyan hareketiyle anılan Şeyh Bedreddin, fıkha dair yazdığı *Câmîu'l-Fusûleyn* isimli eseriyle dönemi ve sonrasına damga vuran önemli bir şahsiyettir. Şeyh Bedreddin ilim tahsili için dönemin birçok ilim merkezine gitmiş, Seyyid Şerif Cürçânî ve Kadizâde-i Rumî gibi âlimlerle ders arkadaşlığı yapmış, İbn Hacer Askalânî ve Ekmeleddin Babertî gibi âlimlerden ders almıştır. Şeyh Hüseyin Ahlâtî ile tanıştıktan sonra tasavvufa yönelmiş, altı ay kadar şeyhlik makamında kalmıştır.

Bu çalışmada muhakkik bir fakih olan Şeyh Bedreddin'in uzun süre kadı ve müftülerin ellerinden düşürmediği, birçok esere kaynaklık eden yargılama hukuku ve fûrû fıkıh alanıyla ilgili en önemli eseri olan *Câmîu'l-Fusûleyn* incelenmiştir.

Şeyh Bedreddin eserini telif Edirne'de Mûsâ Çelebi'nin kazaskerlik görevini ifâ ederken hicri 813 yılında Cemâziyelevvel ayında başlamış, 28 Safer Cumartesi günü 814 yılında -yani on aydan daha az bir sürede- tamamlamıştır.

Şeyh Bedreddin bu kitabını, Üsrüşeni'nin otuz fasıldan oluşan *el-Fusûl*'ü ile İmâdüddin'in kırk fasıldan oluşan *Fusûlü'l-ihkâm* adlı eserlerini bir araya getirmek suretiyle oluşturmuştur. İki *Fusûl*'ü bir araya getirdiği için de bu eserine *Câmîu'l-Fusûleyn* ismini vermiştir.

103 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* isimli eserinde Osmanlı hukuk kaynağı olarak şunları saymaktadır: Hâfızüddin en-Neseffî'nin *Kenzü'd-dekâik*'i, Merçînânî'nin *el-Hidâye*'si, Kudürî'nin *el-Muhtasar*'ı, Tâcüşşeria'nın *el-Vikâye*'si, Molla Hüsrev'in *Düner* ve *Gurer*'i, İbrahim el-Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'u. Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 1999), 97-98.

Ayrıca bkz. Halil Cin - Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul, Timaş Yayınları, 1990), 1/93.

104 Pehlül Düzenli, "Osmanlı Fetvâsında 'Muteber Kaynak' ve 'Müftâ Bih Mesele' Problemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 9-78.

Eserin özellikleri hakkında şunlar söylenebilir:

1. Eserin ilk on yedi faslında yargı hukukuyla ilgili meseleler ele alınmışken geriye kalan fasıllarda muamelata dair konular işlenmiştir.
2. Konular incelenirken bazı meselelerin daha sonraki bahislerde anlatılacağı veya ilerdeki fasıllarda anlatılan bazı konularının ise daha önceki fasıllarda geçtiği beyan edilmiştir.
3. Eserde ibadetlerle ilgili konulara sadece ölüm döşeğinde olan hastanın ibadetlerini nasıl yerine getirmesi gerektiği açıklanarak değinilmiştir. Ölüm döşeğinde olan kişinin namazı, orucu, zekâtı gibi.
4. Had, kısas, tazir ve erşe dair cezai hükümler özel bir başlık altında incelenmemiş, eserin muhtelif yerlerinde ilgili konu bazında açıklama yapılarak aktarılmıştır.
5. Eserde ayet ve hadislere yer verilmiş ancak hadislerin kaynakları zikredilmemiştir.
6. Bir konuda hüküm ortaya koyulurken fıkhîta kullanılan şerr'î delillerden ayet ve hadisler başta olmak üzere icmâ, kıyas, istihsân, örf, zaruret ve istishâb gibi temel prensipler kullanılmıştır. Eserde İslam hukukunun temel prensiplerini yansıtan külli kaide ve zavâbıtlara yer verilmiş, farklı alanlardaki fer'î meselelerin hükümlerini kuşatan bu genel önermeler "asıl" terimiyle ifade edilmiştir.
7. Eserde Hanefî mezhebinin görüşlerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer verilirken yer yer Malîkîlerin ve Hanbelîlerin görüşlerine de atıfta bulunulmuştur.
8. Eserin belki de en önemli özelliği Şeyh Bedreddin'in kendi görüşlerini "أقول" (Ben derim ki) ifadesiyle belirtmesidir. 470'den fazla yerde "Ben derim ki" ifadesini kullanan Şeyh Bedreddin bu ifadesiyle kimi yerlerde mezhepteki genel kanaate itirazda bulunmuş, kimi yerlerde mezhep imamlarına muhalefet etmiş veya mezhepte müftâ bih olan bir görüşün aksine bir görüş beyan etmiş veya o konudaki farklı yaklaşımını ve gerekçesini ifade etmiştir.
9. Eserde bazı tekrarlara yer verilmek istenmese de bazı konuların sürekli tekrarlandığını görmekteyiz.
10. *Câmiu'l-Fusûleyn*'de iki yüzden fazla kaynak kullanmış ve bunlar rumuzlarla ifade edilmiştir.
11. *Câmiu'l-Fusûleyn*'nin kaynaklarına bakıldığında en çok kullanılan eserlerin başında Hanefî mezhebinde zâhirü'r-rivâye diye isimlendirilen İmam Muhammed eş-Şeybanî'nin eserleri ve bu eserlere yazılan muhtasar, şerh

ve haşiyelerin olduğu görülmektedir. Bu eserlerin dışında *Kudûri*, *Hidâye* ve *Mebisût* gibi Hanefi mezhebinin geçmişten günümüze kadar her asırda önemini yitirmemiş fûrû fikhın temel metinleriyle bu metinlere yazılan şerh ve haşiyeler yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

12. *Zehîretü'l-Burhâniyye*, *el-Hulâsa* ve *Kadîhân* gibi eserlerden yapılan nakillerin yoğunluğu diğer eserlere kıyasla oldukça fazladır.
13. Bazı âlimlerin tek bir eserinden istifade edilirken bazı âlimlerin altı, yedi eserinden yararlandığı olmuştur. İmam Muhammed, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Hâkim eş-Şehîd ve Burhanü's-Şerîa gibi âlimlerin dörtten az olmamak üzere birçok eseri kaynak olarak kullanılmıştır.
14. Eserin yazma nüshaları konusunda yaptığımız araştırmada eserin müellif nüshasına ulaşamadık. Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, Millet Kütüphanesi, İstanbul İl Müftülüğü Kütüphanesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Manisa Halk Kütüphanesi gibi birçok kütüphanede eserin yazma nüshaları mevcuttur.
15. *Câmiu'l-Fusûleyn* üzerine yapılan çalışmalar genelde Şeyh Bedreddin eserindeki itirazlarına veya farklı görüşlerine bir cevap verme niteliğiyle yazılan eserlerdir. *El-Es'ile ve'l-Ecvibe*, *Hâşiyetü alâ Câmîi'l-Fusûleyn*, *Nurû'l-ayn fi İslâhi Câmîi'l-Fusûleyn* gibi eserler bunlardan bazılarıdır.
16. *Müeyyezzâde Mecmûası*, *Mühimmatü'l-Müftin*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, *Behcetü'l-Fetâvâ*, *Neticetü'l-Fetâvâ*, *Bahru'l-Fetâvâ* ve *Mecelle* gibi eserler tarafımızdan incelenmiş *Mühimmâtü'l-Müftin* (111 defa) ve *Mecelle* (60 defa) hariç ortalama 150'den daha fazla *Câmiu'l-Fusûleyn*'e atıf yapıldığı tespit edilmiştir.

Hanefi mezhebinin muteber kaynaklarını oluşturan bu eserlere *Câmiu'l-Fusûleyn*'in kaynaklık yapması kendisinden yapılan iktibasların sayısının azımsanmayacak kadar çok olması bu eserin âlimler nezdinde ne kadar önemli bir eser olduğunu ortaya koymaktadır. *Câmiu'l-Fusûleyn*'in son asırlarda hak ettiği kadar çalışmaya konu olmadığı görülmekle birlikte günümüzde bazı araştırmacılar tarafından eser üzerine bazı yeni çalışmaların yapıldığı da müşahede edilmektedir.

Kaynakça

- Ağbal, Davut. "Kadızâde "Mehmet Efendi'nin Üç Risâlesi Bağlamında Astroloji ile İlgili Görüşleri". *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmet Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. 357-387. Erzurum: yy, 2014.
- Aksoy, Hasan. "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aktan, Hamza. "İstihkak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Yargılama Usûlüne Dair Câmiu'l-Fusûleyn*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Âşıkpaşazâde, Derviş Ahmed. *Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara: Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1875, 1a-318a.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Câmiu'l-Fusûleyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. "Vesâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Başar, Fahameddin. "Fetret Devri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Başar, Fahameddin. "Mûsâ Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/216-217. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bayındır, Abdülaziz. "Bey' bi'l-vefâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt, İstanbul: Matba Âmir, 1333/1915,
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet. *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Çalık, Bünyamin. *Kadızâde Muhammed Arif Efendi'nin "Bahru'l-Fetâvâ" Adlı Eserinin Fetvâ Açısından Değerlendirmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. 2 Cilt, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1257, 1a-611a.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Dindar, Bilal, "Bedreddin Simâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5/331-334, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Düzenli, Pehlül. "Osmanlı Fetvâsında "Muteber Kaynak" ve "Müftâ Bih Mesele" Problemi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 11/22 (2013), 9-78.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Kadızâde-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Gedizli Mehmet Efendi. *Müretteb Câmiu'l-Fusûleyn*. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3891, 1a-328a.

- Ghowsodin Tahiry. *Zeynüddin İbn Nuceym'in Hâşiyetü ala Câmîi'l-Fusûleyn Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Gözübenli, Beşir. "Fuzûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Halil b. İsmail. *Menâkıbu Şeyh Bedreddin bin Kadî İsrâil*. Muallim Cevdet Kütüphanesi, 157, 1a-70b.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü't-tevârih*. 5 Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Basım, 1992.
- İnalçık, Halil. "Mehmed I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/391-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Mahzar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/398-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Çatalcalı Ali Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. "Abdullah Efendi, Yenişehirli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Dürrizâde Mehmet Ârif Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/37. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kallek, Cengiz. "Fetâvâ-yı Ali Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karamâni, Süleyman b. Ali. *el-Es'ile ve'l-Ecvibetü'l-Müteallika bi Câmîi'l-Fusûleyn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Vâlîde Sultan, 97, 1a-101b.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret. *Şeyh Bedreddin Simaveni*. İzmir: İhsan Gümüşayak Matbası, 1957.
- Kemalpaşazâde. *Mühimmâtü'l-Müftin*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 280.
- Koca, Ferhat. "Mesud Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/344-345. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Köse, Saffet. "Neticetü'l-Fetâvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Leknevî Abdulhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Daru'l-Ma 'ruf, ts.
- Madazlı, Ahmet, "Hacı Torun Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14/498-499, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Mehmed, Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayar, 6 Cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Nişancızâde. *Nurû'l-ayn fi İslâhi Câmîi'l-Fusûleyn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, 127.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Onur, Mehmet. *İslam Hukukunda Ehliyet Arızaları ve Sefeh*. İstanbul: Kitabi Yayınları, 2019.
- Öğüt, Salim. "Fetâvâ-yı Fezziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/443. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Özel, Ahmet. "Behcetü'l-Fetâvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özdemir, Recep. "Ayni Teminatlar Bağlamında Bey' bi'l-Vefânın Hukuki Durumu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 31 (2018), 219-315.
- Pekcan, Ali. "Remlî, Hayreddin b. Ahmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/563-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Rumî, Fahrüddin Yahya b. Abdullah. *Ferâizü'l-Leâli (Ferâidü'l-Leâli)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde Koleksiyonu, 177, 1a-146b.
- Sarıbıyık, Mustafa. "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmut". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/3,(2004), 35-45.
- Simâvî, Bedreddin. *Câmiu'l-Fusûleyn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 119, 1a-474a.
- Simâvî, Bedreddin. *Letâifu'l-İşârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni cami, 540, 1a-235b.
- Simâvî, Bedreddin. *Teshil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, 553, 1a-351b.
- Som, Mehmet Nusret. *Tarihçe-i Erzurum*. haz. Ahmet Fidan, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Şafak, Ali. "Erş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fi ulemâi'd devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1395/1975.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Feyzullah Efendi, Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Topal, Şevket. "Zilyedlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Büyük Osmanlı Tarihi*. 10 Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yaltkaya, Muhammed Şerafettin. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Şehzâdepaşa Evkâfı İslâmiyye Matbası, 1924.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâva*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1925, 1a-245b.
- Yıldız, Kemal - Nacar, Tayyip. "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20, (2012), 87-105.
- Yüksel, Müfid. *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *Hâşiyetü alâ Câmi'i'l-Fusûleyn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Carullah Koleksiyonu, 610, 1a-67b.